

כוונה בתפילה

אוריאל שמעון נעמן ומתניה בראון

ראשי פרקים:

- א. מבוא
- ב. סתירת הסוגיות
- ג. שיטת הרמב"ם
- ד. פסיקת השלחן ערוך
- ה. אדם שיכול לכוון רק באבות האם יתפלל לכתחילה או לא?
- ו. האם מי שיודע שלא יוכל לכוון באבות האם יוכל להתפלל לכתחילה?
- ז. כוונה בזמן הזה
- ח. ביאור המחלוקת על דרך האגדה

א. מבוא

במאמר זה נעסוק במצוות הכוונה בתפילה, נראה שישנם שמפרשים שזה מצווה נוספת על מצוות התפילה, ואת המפרשים שזה עצם מצוות תפילה, נראה השלכה מעשית האם אדם שיודע שלא יכון האם רשאי להתפלל, כמובן שאם ישנם כאן סברות משלי שאינם להלכה.

ב. סתירת הסוגיות

(מסכת ברכות דף ל:)

"איתמר, רב יצחק בר אבדימי משום רבינו אמר: הלכה כרבי יהודה שאמר משום רבי אלעזר בן עזריה. רבי חייא בר אבא צלי והדר צלי. אמר ליה רבי זירא: מאי טעמא עביד מר הכי? אילימא משום דלא כוון מר דעתיה - והאמר רבי אליעזר: לעולם ימוד אדם את עצמו, אם יכול לכוין את לבו - יתפלל, ואם לאו - אל יתפלל!"

מגמרא זו אנו רואים את סברת רבי זירא שאדם שלא כוון דעתו זה לעיכוב בעניין התפילה. אך ישנה גמרא שסותרת ומראה שצריך כונה רק באבות (שם דף לד:):

"המתפלל צריך שיכוין את לבו בכולן, ואם אינו יכול לכוון בכולן - יכוין את לבו באחת; אמר רבי חייא אמר רב ספרא משום חד דבי רבי: באבות."

ישנם כמה גישות לתרץ סתירה זו, שיטת הרא"ש (פרק ד סימן כא): "מכאן משמע דמי שלא כוון דעתו לכל הפחות באבות שצריך לחזור ולהתפלל", כלומר הרא"ש מיישב את שני הסוגיות באופן שלא יסתרו זה את זה. המאירי כותב (דף לד:): "ואם לא כיון בברכה ראשונה יצא ומקצת גאונים פוסקים כן ויש מי שאומר שבתפלה לא יצא עד שיכוין בכולה" אם כן מביא המאירי גאונים שלדעתם הסוגיות חלוקות, ועיקר ההלכה הוא שצריך לכוון כל התפילה ואף אם כיוון באבות, אין זה מועיל.

ג. שיטת הרמב"ם

הרמב"ם נקט בגישה שמצריכה עיון משום שהוא פסק את שני הסוגיות, הרמב"ם (תפילה פרק ד הלכה א) מביא שכוונת הלב זה מין הדברים שמעכבים את התפילה (שם הל' י):

"כוונת הלב כיצד כל תפלה שאינה בכוונה אינה תפלה, ואם התפלל בלא כוונה חוזר ומתפלל בכוונה"

מכאן משמע שהרמב"ם דעתו שצריך מעיקר הדין כוונה בכל התפילה ואף בהמשך ההלכה כתב שאם אדם מצא את עצמו טרוד מן הדרך אסור לו להתפלל אף יצטרך לחכות שלושה ימים, אך בפרק י' הל' א' כתב "התפלל ולא כיון את לבו יחזור ויתפלל בכוונה, ואם כיון את לבו בברכה ראשונה שוב אינו צריך" מכאן משמע שבדיעבד די בכוונה באבות בלבד.

רבי חיים מבריסק בחידושו על הרמב"ם מביא חילוק שמיישב את הרמב"ם, לדעתו ישנם ג' סוגי כוונה: א. כוונת המצוות שנוהגת בכל התורה. ב. כוונת הלב שהאדם עומד לפני המלך כלשון הרמב"ם (שם הלכה טז): "כיצד היא הכוונה שיפנה את לבו מכל המחשבות ויראה עצמו כאלו הוא עומד לפני השכינה" שכוונה זו היא עצם מעשה התפילה. שני כוונות אלו הם לעיכובא משום שבלעדיהם האדם נחשב כמתעסק, וכאילו לא התפלל כלל בזמן שאמר את הנוסח ונחשב כאילו חיסר בברכות התפילה, וממילא לא קיים מצוות התפילה כלל, ולכוונות אלו התכוון הרמב"ם בפרק ד' שהכוונה מעכבת. אך ישנה כוונה נוספת שלישית וזה פירוש המילים כוונה זו היא נוספת על עיקר מצוות התפילה, והיא לעיכובא רק בברכת אבות וזה מה שכתב הר"מ בפרק י'. רבי חיים מוסיף על פי שיטת הרמב"ם שעיקר חיוב תפילה בכל יום הוא מדין תורה, והנוסח נתקן על ידי חכמים, שב' הכוונות הראשונות זה קיום מצוות תפילה מין התורה, ולכן אם אדם יכול לכוון ב' כוונות אלו חל עליו מצוה ויתפלל. אך כוונת המילים היא דין דרבנן לכן אם אדם יכול לכוון במילים רק באבות אך בשאר התפילה אינו יכול לעמוד בפני המלך הוא אינו יכול לקיים מצוות תפילה מן התורה והוא פטור, אך לעומת זאת אם יכול לכוון ב' כוונות הראשונות וכוון רק באבות יצא ידי חובה. א"כ לפי דבריו יוצא שהסוגיות לפי הרמב"ם לא דיברו על אותה כוונה: הסוגיה שלעולם ימוד אדם את עצמו דיברה על ב' הכוונות, והסוגיה שאמרה שדי באבות דיברה על כוונה של ביאור המילים.

החזו"א בהגהותיו על חידושי רבי חיים, הקשה מין הירושלמי (ברכות פרק ב' סוף הל' ד) שם מעידים האמוראים על עצמם שלא כונו בתפילה, ולפי דברי רבי חיים אמוראים אלו לא יצאו יד"ח (וספר חסידים ביאר שגמרא זו לא כפשוטה), אלא טוען החזו"א, שהכוונה שצריך לכוון שמקיים מצוה בזה די בראש התפילה, שתחילת הלשמה קאי על כל התפילה, והכוונה שעומד לפני המלך קימת בלב המתפלל בידיעה כהה שאפשר לצאת בה ידי חובה בדיעבד. ובפרק ד' דיבר הרמב"ם על מצוות תפילה כמו שהיא צריכה להיות אך אין הכוונה בכל התפילה לעיכובא, אף הרב עובדיה יוסף ביב"א (או"ח, ג,ח) כתב באופן דומה שהרמב"ם סמך דבריו שבפרק ד' על דבריו בפרק י', שצריך כוונה רק באבות (אומנם ישנו חילוק בין תרוצו לבין תרוץ החזו"א, שהחזו"א כן הסכים שצריך את הכוונה של העמידה לפני המלך באופן לפחות כהה, אך הרב עובדיה לא הצריך לדינא מן החילוקים של רב חיים).

הרב קוק (מצוות ראי"ה או"ח א,ד) תירץ את הקושיה מין הירושלמי שהאמוראים מעידים על עצמם שלא כונו מדובר דווקא בביאור של המילים, אך בכוונה שהם עומדים לפני המלך, בזה כל הזמן כונו שזו הכוונה העיקרית במילים, ואולי אפשר להוסיף שמתוך הדביקות במלך הם לא היו מכוונים בביאור המילים.

אפשר להרחיב את דברי רבי חיים שלפי הרמב"ם שעיקר מצוות התפילה מן התורה, ונראה לומר שמה שהתורה צוותה זה המפגש עם המלך, מצד עבודה שבלב, לידע לפני מי אתה עומד, ובלא זה אין את עצם מצוות התפילה, הנוסח הוא תקנת דרבנן כאמצעי לעזור למפגש בין האדם להשם, וממילא בשביל המפגש צריך כוונה במילים ובדיעבד תיקנו חז"ל שדי בכוונה במילים של אבות. ואמנם בספר מצוות קטן (מצווה יא) שם הוא מביא שמצוות התפילה בכל יום היא מדרבנן ועיקר הכוונה לשיטתו היא: "ומה היא כוונה שאמרנו, שיחשוב בכל תיבה פירושה וידקדק שלא ידלג תיבה אחת כאילו היה מונה מעות." ולפי דברינו זאת משום שאם שורש התפילה בכל יום זה מדרבנן ותקנת רבנן זה נוסח התפילה, ממילא המצווה היא התוכן, והכוונה בנוסח שנתקן על ידי רבנן, והמפגש והעמידה מול המלך היא ע"ד ממילא, על ידי הכוונה בנוסח המילים, אך חז"ל הקלו שדי בכוונת המילים באבות.

לפי זה אפשר לבאר תירוץ שמביא ספר באר יהודה על הרמב"ם, דברי הרמב"ם בפרק ד' ששם משמע שכוונה בכל התפילה היא לעיכובא, ואם לא כוון אין זה כלל תפילה וממילא הוי ברכות לבטלה, זה מדבר על לכתחילה שאף שיעבור זמן תפילה משום שאינו יכול לכוון אל יתפלל, מכל מקום לא יתפלל לכתחילה, ומה שכתב בפרק יוד, שבברכת אבות יוצא יד"ח זה בדיעבד שהתפלל כבר שמצד דין תורה יצא יד"ח משום שסו"ס ביקש בקשה אחת ביום והכי נמי שיוצא גם בשאר ברכות, ומצד דין דרבנן תיקנו שיוצא ידי חובת דרבנן על ידי כוונה באבות, ועדיין מוטב לו שלא היה מתפלל משום שאר ברכותיו הם ברכות לבטלה ע"כ. נראה שאפשר לדייק זאת מן הרמב"ם שבפרק ד' הוא דיבר על הלכתחילה: (הלכה טו) "מצא דעתו משובשת ולבו טרוד אסור לו להתפלל עד שתתישב דעתו" שזה מדבר על אדם שרוצה להתחיל להתפלל וכן גם בהלכה טז: "מצא דעתו משובשת ולבו טרוד אסור לו להתפלל עד שתתישב דעתו" שגם זה לשון של לכתחילה אך בפרק יוד הלכה א: "מי שהתפלל ולא כיון את לבו יחזור ויתפלל בכוונה, ואם כיון את לבו בברכה ראשונה שוב אינו צריך" זה ודאי לשון דיעבד.

ד. פסיקת השלחן ערוך

אם כנים דברינו, אז יוצא שדעת השו"ע היא שתפילה היא מדרבנן:

"המתפלל צריך שיכון בלבו פירוש המלות שמוציא בשפתיו; ויחשוב כאלו שכינה כנגדו; ויסיר כל המחשבות הטורדות אותו עד שתישאר מחשבתו וכוונתו זכה בתפלתו; ויחשוב כאלו היה מדבר לפני מלך בשר ודם היה מסדר דבריו ומכון בהם יפה לבל יכשל".

מדבריו נראה שעיקר הכוונה זה ביאור המילים, והעמידה מול המלך זה אמצעי שיכון דבריו יפה לבל יכשל, וזאת משום לפי מה שביארנו לעיל שעיקר המצווה להתפלל בכל יום היא מדרבנן אז ממילא העיקר התוכן שתוקן על ידי רבנן. (וצריך להסביר את מה שכתב השו"ע בריש סי' קו' שתפילה זה מצוות עשה על פי הט"ז עיי"ש).

ה. אדם שיכול לכוון רק באבות אם יתפלל לכתחילה או לא

בגמרא לעיל: "המתפלל צריך שיכון את לבו בכולו, ואם אינו יכול לכוון בכולו - יכוון את לבו באחת; אמר רבי חייא אמר רב ספרא משום חד דבי רבי: באבות." א"כ אנו מוצאים שכוונה

בברכת אבות היא לעיכובא וצריך להבין את הטעם, במה התייחדה ברכה זו ועוד צריך לעיין איך יתכן שמי שכוון בברכה זו פוטר את שאר התפילה מן הכוונה.

וצריך לעיין: יש צד שמי שאומר שהתפילה עיקרה מן התורה שפחות חמור בדין של כוונה במילים משום שדי בכוונת הלב בברכה אחת בכדי לצאת יד"ת, ומאידך גיסא חמור יותר לשיטתו להתפלל בלי כוונה שאין כאן תפילה כלל, לעומת זאת מי שאומר שזה דרבנן יש צד שכוונה במילים חמורה יותר משום שזו תקנת התפילה המילים וכשלא מכוון אינו מקיים את המצווה.

בשו"ת ר' אברהם בן הרמב"ם (הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק א) נשאל במה התייחדה ברכת אבות שדווקא בה צריך את הכוונה, ותשובתו:

"והטעם שייחדו הכוונה בברכת האבות, אם אינו יכול לכוון בתפלתו כולה, הטעם בזה כפי הנראה לי אחד משנים או שניהם. האחד שהיא התפלה הראשונה ובשעת הכניסה לתפלה צריכה שקידה בכוונה. והשני תכלית הברכה שהיא קבלת עול מלכות שמים"...

כלומר יש כאן ב' תירוצים: דבר ראשון שזה מצד זה שראש התפילה וברכה זו היא עומדת ביתרון מחמת קדמותה לשאר התפילה אך בה אין יתרון מצד עצמה, מאו משום שזה עיקר התפילה שזו הקבלת עול מלכות שמיים (וראה באליה רבה), ובה נצרכת הכוונה ביותר ואז זה מצד שזו ברכה משובחת בפני עצמה, "והיא ראויה ביותר לכוונה ובשתי הפנים יתאים זה לפסוק הראשון של שמע" כלומר אותו הטעם ישנו גם בפסוק שמע או שהוא משובח לעומת שאר הפסוקים ועיקר הכוונה בו או מצד שהוא ראשון לשאר הפסוקים אך אין הוא מצד עצמו משובח.

הצפנת פענח על הרמב"ם מבין שכיוון שתחילתו אלשמה קאי, ממילא אנו תולים שכוונה זו ממשיכה על כל התפילה, לפי תירוץ זה אין באבות משהו מיוחד בכלל, אלא רק הכוונה מצד שהיא בתחילה היא ממשיכה על כל התפילה. אך לכאורה קשה על פירוש זה מדברי רבינו יונה (ברכות ו), שכתב:

"דאפי' מי שסובר דמצות אינן צריכות כוונה ה"מ בדבר שיש בו מעשה שהמעשה הוא במקום כוונה כגון נטילת לולב (סוכה ד' מב א) דאמרי' מדאגבהו נפק ביה וכן כל כיוצא בזה אבל במצות שתלויה באמירה בלבד ודאי צריכה כוונה שהאמירה היא בלב וכשאינו מכווין באמירה ואינו עושה מעשה נמצא כמי שלא עשה שום דבר מהמצות".

א"כ לכאורה מה מועיל זה שכיוון בתחילה הרי בשאר הברכות שלא התפלל כאילו אין כאן מעשה מצווה כלל שהרי צריך לכוון במילים.

ולכאורה על פי שיטת הרמב"ם מסתדרים כל הג' טעמים: ב' הטעמים הראשונים משום שעיקר התפילה זה משום קבלת עול שמים וזה הכי מתבטא באבות משום שרבים בה האזכרות והשבחים, לכן בה מתקיימת עצם הכוונה שלדעת הרמב"ם צריכה להיות התפילה שזו העמידה לפני המלך, וצ"ל שרבנן כעין דאורייתא תקון ודקדקו באבות שדומה לעיקר מצוות התפילה שזה העמידה לפני המלך. אך טעם זה לא מועיל לדעת רמב"ן, משום שאם המצווה היא לפרש את המילות מה שייך לפטור שאר הברכות שצריך לכוון בהם פירוש המילות, ובפרט על פי היסוד שכותב הרצ"ה במצות ראייה, (הערות הרצ"י לאו"ח א, ד) על חילוק באופן הכוונה בין תורה לתפילה. שתפילה הכוונה צריכה להיות נמשכת לתוך התפילה עצמה, מה שא"כ אמירה שצריכה כוונה

ונראה שאפשר ליישב לפי התירוץ של הצפנת פענח, ולפי דברי הרב קוק בטוב רואי שם הרב מביא שבברכות הנהנין על פי היסוד של רבינו יונה אם אדם לא כוון דעתו בברכות הנהנין, לא יצא כלל יד"ח בברכת הנהנין, ומה שבתפילה יוצא ידי חובה בברכה אחת בתורה שזה יותר דומה ללקבל על עצמו עול מלכות שמיים תחילה, ומתוך ברכות התורה, חל הכוונה על כל מעשה הלימוד, וגם לתירוץ השני שהכוונה מיוחדת באבות משום שהיא תחילת התפילה ובה ראוי הכוונה אין זה מובן עדיין, הרי סו"ס את פירוש שאר המילים הוא אינו כיוון, וכיצד נאמר שיצא יד"ח, אע"פ שלא כוון בשאר הברכות?

הרב קוק מבאר, זאת משום שברכות (שמו"ע) צריכות סדר, זה סימן שח"י ברכות אלו הם יחידה אחת וא"כ הכוונה בברכת אבות חשיב כאלו כוון בראש ברכה ובהמשך אותה ברכה לא כוון שנראה שיצא, ואולי אפשר להוסיף את דברי הרגוצ'ובר שכיוון שתפילת שמונה עשרה ברכותיה הם יחידה אחת אפשר שהכוונה בראש התפילה חלה על כל המשך הברכה.

ו. האם מי שיודע שלא יוכל לכוון באבות האם רשאי להתפלל כך לכתחילה?

כותב הסמ"ק יא: "ואם אינו יכול לכוון בכל הברכות כל שמנה עשר' יכוון באבות ובמודים. ואם אינו יכול לכוון בשתיה' יכוון באבות".

ובדומה כתב רבינו יונה ברכות כד:

"אומרים רבני צרפת ז"ל דה"ק אם יכול לכוון את לבו באבות יתפלל ואם לאו אל יתפלל דודאי ברכת אבות צריכה כוונה אבל אם אינו יכול לכוון את לבו בכל התפלה אין לו להניח ולהתפלל כיון דלכתחלה א"צ כוונה אלא באבות בלבד"

א"כ לדעתו אין כלל בעיקר התקנה צורך מין הדין לברך בשאר הברכות, וכן משמע מדברי השטמ"ק לעומתם ישנה את הדעה הקוטבית של הגאונים שהובאו לעיל בשם המאירי שרק ביכול לכוון כל התפילה יתפלל.

אך בדעת הרמב"ם יצא שישנה מחלוקת בביאורו לדעת הרב עובדיה יוסף שפירש הרמב"ם בפרק יוד כמה שסתם בפרק ד' אפשר לומר שאף לדעת הרמב"ם מותר להתפלל במצב כזה.

אך לפי באורינו (על פי הבאר יהודה) לעיל שהרמב"ם בפרק י' דיבר דווקא בדין דיעבד נראה שאסור להתפלל באופן כזה לכתחילה וכן הבין הרב קוק (מצוות ראי' א"ח א, ד) ונרחיב את הדברים, בירושלמי מסכת ברכות פרק ה:

"אר' ירמיה בשם ר' אבא הבא מן הדרך אסור להתפלל ומה טעם [ישעי' נא כא] "לכן שמעי נא זאת ענייה (הינו שמעונה מחמת הדרך) ושכורת ולא מיין" (משווה אותה הפסוק לשיכורה ולא מיין ושיכור אסור בתפילה) רבי זריקן ר' יוחנן בשם ר"א בנו של רבי יוסי הגלילי המיצר אסור להתפלל לא מסתברא אלא מן הדין קריין לכן שמעי נא זאת ענייה ושכורת ולא מיין"

א"כ בירושלמי מצינו לשון איסור מה שא"כ בגמרא שלנו שר"א אומר שאם אין דעתו מיושבת אל יתפלל אך אין פה לשון איסור, לדעת הרב קוק הרמב"ם מבין שהגמרות האלו לא סותרות וגם ר"א סובר שאסור לכתחילה להתפלל. ואפשר גם להוסיף להוכיח ממה שכתב הר"מ בהלכות ק"ש פרק ד הלכה ז:

"כל מי שהוא פטור מלקרות קריאת שמע אם רצה להחמיר על עצמו לקרות קורא, והוא שתהא דעתו פנויה עליו, אבל אם היה זה הפטור מלקרות מבוהל אינו רשאי לקרות עד שתתיישב דעתו עליו.

א"כ אנו מוצאים שהר"מ אומר שאדם אינו רשאי לקבל על עצמו עול מלכות שמיים בלי כוונת הלב, וכאמור העיקר זה ברכת אבות שיש בה קבלת עומ"ש, וכנראה משום שזו דרך עזות, הרי כל התפילה לדעת הר"מ היא מפגש עם המלך ואדם שנפגש עם המלך וקרוב בפיו ורחוק בכילותיו, יש כאן מצב גרוע מאשר אם לא היה מפגש כמו שהנביא צווח בכמה מקומות "בפיו ובשפתיו כבדוני ולבם רחוק ממני" (ישעיה כט' ג').

ועוד אפשר לחדש בדיני שיכור על פי כל היסוד האמור לעיל בדעת הרמב"ם בהלכות תפילה (ד, יז):

"שכור אל יתפלל מפני שאין לו כוונה ואם התפלל תפלתו תועבה"...

א"כ עיקר הבעיה בשיכור זה חוסר היכולת לכוון.

ואם התפלל תפלתו תפלה, אי זה שכור זה שאינו יכול לדבר לפני המלך, שתוי יכול לדבר בפני המלך ואינו משתבש, אף על פי כן הואיל ושתה רביעית יין לא יתפלל עד שיסיר יינו מעליו."

וצריך להבין ב' עניינים: ראשית כל מדוע כפל הרמב"ם וכתב ששתוי אל יתפלל וכפל העניין, שכתב שגם אם שתה רביעית בלבד אל יתפלל, ודבר שני צריך להבין מדוע לא הביא הרמב"ם את כל האפשרויות שמתירות את השיכור להתפלל כמובא בצט' כגון דרך טורדתו, ושינה וכו'.

ומתוך הבאר יהודה על פי הגמרא בעירובין סד. שם חולק ר"נ על המימרא שאדם ששתה רביעית אל יורה, ואומר ר"נ אדרבה רביעית יין מחדדת ומצלילה את דעתו, ואח"כ חזר בו ר"נ. הבאר יהודה מסביר לדעת הרמב"ם שהסיבה שחזר בו ר"נ משום שאע"פ שהתפקח דעתו של שותה הרביעית, אך דעתו זחה עליו ויש בו גאווה והגמרא (עירובין סה.) אומרת כל המפיק מגן בשעת גאווה (ומבאר רש"י שזה זמן שכרות שהאדם נמצא בגאווה) א"כ קימת בעיה גם כשאדם אינו בכניעת הלב, ועל פי זה אפשר לבאר את שתי העניינים ברמב"ם מה שהרמב"ם לא הביא את ההלכות של דרך מיל וכו' זה משום שדרכים אלו רק מפקחות את הדעת, אך עדיין נשאר זחיחות הלב וגאווה, ואינו יכול לכוון לעמוד מול המלך, ומה שכפל הרב בא לחדד ולומר שהטעם שאסור אפי' רביעית גם אם זה מחדד את דעתו, וזאת כפי שאמרנו משום שעדיין זחיחות הלב נשארת. ואפשר לומר שדעת הר"מ שמי שאינו יכול לכוון נחשב כשתוי שאע"פ שיכול באופן תאורטי לדבר לפני המלך אך לבו בל עמו, ואינו רשאי לקבל על עצמו עול מלכות שמיים, אפשר לסייע לסברה זו על פי מה שבארנו שמקורו מן הגמרא בירושלמי, שם היא מבארת שאדם בלי ישוב הדעת מחמת הדרך נחשב כשיכור ולא מיינ א"כ יש מציאות של שיכור (לאו דווקא מיינ) בפיקחות, אך בלי הכניעת הלב אינו רשאי להתפלל.

ראינו שיש ראשונים שאומרים שדי שאדם יודע שיוכל לכוון באבות בכדי להתפלל, ונראה זאת משום שעיקר התפילה היא תוכן המילים ולא מצד העמידה מול המלך (כמו שהבנו בשיטת הסמ"ק) ממילא מטרת התפילה שהאדם יכוון במילות התפילה ואם אינו יכול המינימום זה אבות, אך לא מסתכלים על זה באופן שמבטא דרישה למוסריות במפגש בין עבד למלך שאם הוא פונה לדברים אחרים וזחה דעתו עליו נוח לו שלא היה רואה פני המלך. אלא באופן כמו שהרגוצ'בר מבאר שתחילת הלשמה של התפילה חל על כל התפילה.

דעת השו"ע שלביאורינו דעתו שתפילה מדרבנן גם אזיל לשיטה זו (קא סעיף א):

"המתפלל צריך שיכוין בכל הברכות, ואם אינו יכול לכוון בכולם, לפחות יכוון באבות"

א"כ משמע שלכתחילה יכול להתפלל אם יכול לכוון רק באבות, וזאת מהטעם שאמרנו לעיל. ובאמת נצטרך לומר שאין לומדים מן הגמרא בירושלמי והיא פליגא על גמרא דידן, שכתבה 'אל יתפלל' ולא ש'אסור להתפלל'.

השו"ע בסי' צט, סעי' א' כתב בדין שיכור:

"אם הוא יכול לדבר לפני המלך, אם התפלל תפלתו תפלה, ואם אינו יכול לדבר לפני המלך, אם התפלל תפלתו תועבה"

לא מוזכר כאן כלל עניין הכוונה כמו שכתב הרמב"ם שהבעיה בשיכור זה שאינו יכול לכוון וכפי שאמר הר"מ הלכה אחת קודם שכוונה זו עמידה לפני המלך, אצל השו"ע העיקר זה שהאדם יכול לומר את המילים באופן ראוי אך אין זה מעכב האם בלב הוא באימת מלך או בזחיות הלב העיקר הוא שאת המילים יכול לומר באופן ראוי, א"כ למה חזר בו ר"נ ואסר אדם ברביעית יין גם אם לא נשתבשה דעתו, זאת משום טעם לא פלוג, שכמו בעבודה שנאסר ברביעית יין כך גם לעניין תפילה. אך בדרך מיל ושינה שמקילים בהם לעניין ההיתר לכהן לעבוד נתיר גם לעניין תפילה ולא שייך בזה לא פלוג.

ז. כוונה בזמן הזה

אנו מוצאים בראשונים שיש חסרון כוונה בתפילה בזמן הזה, וכך כתב המאירי:

"מה שכתבנו שאם אין אדם מוצא עצמו בדעת מכוונת שלא יתפלל גדולי עולם הורו שלא נאמר כן אלא בדורות הראשונים שהחסידות צפון בלבם והכוונה מצויה להם אבל בדורות הללו שאין הכוונה מצויה כל כך ישתדל אדם להתפלל בכוונה כמה שאפשר לו ויחוש לעצמו מעונש הדין ומ"מ אל יפטור עצמו בטענה רעועה לומר שאינו יכול לכוון אלא יתפלל ויכוין במה שאפשר לו ולעולם ישים אדם יראת שמים לנגדו ואם עשה כן לא במהרה הוא חוטא" (ברכות ל:).

אך לא משמע ממנו שאין כוונה כלל אך אין אומרים בזמנינו שאדם ימוד את עצמו עד שיוכל לכוון בכוונה שלמה אלא יתפלל ובע"ה לא במהרה הוא חוטא לא לכוון.

הטור (קא) כתב בצורה יותר חריפה:

"והאידינא אין אנו חוזרין בשביל חסרון כוונה שאף בחזרה קרוב הוא שלא יכוון אם כן למה יחזור"

א"כ משמע שאדם אינו יכול לסמוך על עצמו שיוכל לכוון אפי' באבות. והביאו להלכה ברמ"א.

דעת השו"ע מצריכה עיון שבסימן קא כתב בפשטות שמי שלא כוון באבות חוזר ומתפלל וז"ל **אם לא כיון באבות, אף על פי שכיון בכל השאר, יחזור ויתפלל** אך בסימן פט סעי' ד' אנו רואים שהוא התחשב בדין כוונה:

"הצמא והרעב, הרי הם בכלל החולים, אם יש בו יכולת לכוון דעתו, יתפלל ואם לאו, אם רצה אל יתפלל עד שיאכל וישתה"

ומבואר בב"י טעמו שרשאי לא לאכול וז"ל:

"ולפי מה שכתב רבינו בסימן צ"ח בשם הר"מ אהא דכל שאין דעתו מיושבת עליו לא יתפלל שאין אנו נזהרים עתה בכל זה לפי שאין אנו מכוונים כל כך בתפילה".

וגם בסי' צח הביא בשו"ע כגון זה) א"כ אנו מוצאים גם לדעתו שיטתו חסרון כוונה בזמן הזה. אך כנראה ישנה כוונה מספקת לברכת אבות, והנ"מ בחוסר כוונה זה בכך שאין צריך להקפיד בהנהגות שמובאות בסימן צח. אך היב"א (או"ח ח"ג אות ח' סוף התשובה) הביא רשימת אחרונים וביניהם הרב חיד"א והבא"ח, שאף הספרדים נהגו לא לחזור כדברי הרמ"א. אך מ"מ לדינא מעלה הרב עובדיה שמי שרגיל לכוון וקרא לו דרך מקרה שלא כוון ובטוח שיוכל לחזור ולכוון יכול או להתנות שאם צריך לחזור כדברי השו"ע יצא יד"ח ואם לא יהיה בתורת נדבה או שיתפלל אדעתא דנדבה.

אך יוצאת קושיה, לשיטת האומרים שבזמנינו לא מכוונים אפי' כיצד מותר להתחיל להתפלל, אע"פ שכנראה אדם לא יכוון באבות, וישנם ב' אופנים לתרץ: אופן א', שמתרץ בארץ צבי (כב) שיוצאים יד"ח מדין חצי שיעור, כמו שיש לאדם חצי כזית מצה שאומרים הפוסקים שהוא חייב לאכול חצי כזית מצה ותירוץ נוסף מדין פטור שרבן גמליאל אומר שהש"צ מוציא את העם שבשדות והיהודים שכן כווננו באבות מוציאים את כל העם שהם נחשבים טרודים ואנוסים ונפטרים כמו העם שבשדות (תירוץ ב' אלו מיישבים גם את המשב"ר שלדעתו בלא ברכת אבות התפילה ביא ברכות לבטלה).

ישנו תירוץ שמבטא יסוד חדש, חדשו אותו גם הקהילות יעקב (מסכת קידושין) וגם הגר"ש אלישיב מובא בהערות על מסכת ברכות, שמצוות תפילה מחולקת לב' עניינים: עניין א' הכוונה בתפילה ועניין ב' אמירת מילות התפילה, ושצריך לחזור אם לא כוון באבות זה משום שהוא לא יצא יד"ח של העניין הראשון שזה הכוונה בתפילה, אע"פ שיצא יד"ח עניין ב' שזה אמירת מילות התפילה, ולדעתם עצם אמירת מילות התפילה בוודאי אין זה ברכה לבטלה, ומ"מ בזמן שהיה כוונה היה מתפלל שוב כדי להשלים את עניין הכוונה.

ח. ביאור המחלוקת ע"ד האגדה

אפשר לומר שהמחלוקת בין הרמב"ם לסמ"ק התבטאה בשני תנועות בעם ישראל ביחס לתפילה, ההתעסקות בגברא בתפילה שזה העמידה מול השם, שזו שיטת הרמב"ם, וההתעסקות בחפצא שזה מילות התפילה שיטת הסמ"ק, וכמובן שכל שיטה מעורבת עם חברתה.

הבעש"ט ותלמידיו הלכו בדרך הרמב"ם, וחדדו יותר את העמידה מול המלך בתפילה (ארץ צבי (כב):

"הרב המגיד מטריסק ששמע מאביו הרב המגיד הקדוש מטשערנאביל זצ"ל"הה שאמר בשם הבעש"ט זצ"ל"הה שאם אפי' האדם אינו יודע שום כוונה רק שהוא מתפלל להשי"ת מחמת שהוא ציווה כך להתפלל לפניו אף שאינו יודע אפי' פירוש המילות עכ"ז תפלתו בוקעת ועולה עד הרקיע".

אם כן רואים ערך רב בזה שהאדם עומד מול המלך וכן מובא (פרשת נח קלג):

"שמעתי ממורי פירוש הכתוב (תהלים ק"ב, א') תפילה לעני כי יעטוף דהוי לו לומר תפילה מעני וגו', והמשיל למלך אחד גדול רחמן שהכריז שכל מי שצריך לשאול דבר יבוא ושאל מאת המלך שיתן לו, והנה יש שבא בשביל כסף וזהב, ויש עבור שררה, והנה איש אחד משכיל נמצא שביקש מהמלך שימצא חן בעיניו לדבר עמו המלך בכל

יום שלש פעמים, והוטב בעיניו על שהוא משכיל, ונבחר לו דיבורי המלך עמו מזהב ומפז"....

"וזה שאמר תפילה לעני רצה לומר שזה ביקש והתפלל לעני, רצה לומר שידבר עם המלך שנקרא עני" א"כ רואים שעיקר התפילה זה המפגש עם המלך.

(אע"פ שהדגיש הבעש"ט הרבה עבודה בדבקות באותיות אך זה לא דווקא מצד פירוש המילות אלא מצד לייחד את התיבות לשורשם, אך אולי זה לא עמדת הגישה של המתפלל אלא עמדתו היא מול הגברא)

לעומת זאת נפש החיים (שער ב פרק יג) כתב:

"אלא העיקר בעבודת התפלה. שבעת שהאדם מוציא מפיו כל תיבה מהתפלה יצייר לו אז במחשבתו אותה התיבה באותיותיה כצורתה ולכוון להוסיף על ידה כח הקדושה שיעשה פרי למעלה להרבות קדושתם ואורם.

כמש"ל בפ"י שלכן נקראת התפלה דברים העומדים ברומו של עולם שכל תיבה בצורתה ממש היא העול' למעלה מעלה כל אחת למקור' ושרשה לפעול פעולות ותקוני' נפלאים. והיא סגולה נפלאה בדוק ומנוסה למרגילים עצמם בזה. לבטל ולהסיר מעליו בזה כל מחשבות ההבלים הטורדות ומניעות טהרת המחשבה והכוונה. וכל אשר יוסיף הרגלו בזה. יתוסף לו טהרה במחשבתו בתפלה. והיא כוונה פשטית".

נראה שהדגש הוא העיסוק בחפצא ועל ידו האדם יגיע לדבקות במלך אך העיקר זה להדבק בתיבות ולפעול שפע בכל העולמות. ואלו ואלו דא"ח.